

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

УДК 347.12

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИСІЧНИХ СТРОКІВ ТА ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ

Петро ГУЙВАН,

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

SUMMARY

The article analyzes legal nature of preclusive deadlines and statute of limitations in civil law. On basis of analysis of content and purpose of data carried out by scientific terms of their specificity for differentiation of symptoms. The evaluation of doctrinal developments in field commented and its critical analysis, taking into account real impact of modern legal mechanisms to specific temporal relationship, which occur in practice. We study existence of preclusive deadlines and limitations in civil law very existence of material of subjective rights and consequences of their expiration. On this basis, conclusion about different nature of these terms, which is manifested, first of all, in different areas of regulation – regulatory and enforcement relations.

Key words: statute of limitations, redemption rights, preclusive period.

АНОТАЦІЯ

У статті проведено аналіз юридичної сутності присічних строків та позовної давності у цивільному праві. На базі даного аналізу змісту та призначення даних строків здійснено наукове їх розмежування за специфічністю ознак. Дається оцінка доктринальних напрацювань у коментованій сфері та її критичний аналіз з урахуванням реального впливу сучасних юридичних темпоральних механізмів на конкретні правовідносини, що мають місце на практиці. Досліджуються прояви присічних і давнісних строків на саме існування матеріального суб'єктивного права та наслідки їхнього закінчення. На цій основі робиться висновок про різну сутність указаних строків, котра проявляється, в першу чергу, у різних сферах регулювання – регулятивному і охоронному відношеннях.

Ключові слова: позовна давність, погашення права, присічний строк.

Постановка проблеми. Законодавець, як правило, вважає за необхідне обмежити існування певного правовідношення та відповідних матеріальних прав і обов'язків, що складають його зміст. Це пов'язано із суспільною потребою стосовно визначеності конкретних суб'єктивних прав особи, в тому числі й у темпоральному відношенні. З огляду на значну різноманітність сучасних цивільних правовідносин з точки зору їх формування, обсягів повноважень управленого суб'єкта, способу реалізації тощо, як загальна необхідність виглядає існування різних за юридичною природою строків для реалізації суб'єктивного матеріального права.

Наразі в нашій цивілістичній науці та правозастосовній практиці продовжуються дискусії стосовно віднесення різних конкретних строків, що визначають тривалість окремих повноважень чи обов'язків особи до тих чи інших видів. Тому питання визначення правової сутності того чи іншого цивільного строку продовжує залишатися актуальним.

Предметом даної праці є порівняльний аналіз двох зовнішньо схожих, але достатньо різних за сутністю та призначенням матеріально-правових строків: присічних та давнісних (позовної давності).

Актуальність теми. У науковій цивілістичній літературі ці питання досліджувалися у працях В.П. Грибанова, Б.Б. Черепакіна, К.Ю. Лебедевої, В.І. Цікало та інших. Загалом прийнято вважати, що присічні строки за своєю юридичною сутністю найбільш наближені до позовної давності, адже з їх впливом пов'язується припинення суб'єктивного права та можливості його судового захисту. Отже, більшість дослідників традиційно вивчали присічні строки саме у порівнянні з позовною давністю. Більше того, науковці часто не вбачали серйозних відмінностей між давнісними та преклюзивними строками, вважаючи їх двома різновидами єдиного цивільно-

правового інституту [3, с. 255–262]. С.Н. Абрамов теж свого часу поділяв давнісні строки на позовну давність та непозовну. При цьому він вказував, що як ті, так і інші строки погашають певне право, різниця ж полягає лише в тому, що позовна давність погашає право на позов, тоді як із спливу непозовної давності погашається саме суб'єктивне право, скажімо, право на прийняття спадщини [4, с. 5]. До спільного давнісного інституту, виходячи із схожості правових наслідків закінчення позовної давності та присічного строку, відносили їх зазначені і інші дослідники [5, с. 142].

Мета. На базі детального аналізу юридичного змісту вказаних темпоральних явищ буде здійснено виокремлення кожного з цих строків, що і становить мету дослідження.

Викладення основного матеріалу дослідження. При цьому у своїй роботі автор не полемізує з приводу визначення поняття преклюзивного (присічного) строку: воно викладене в інших працях [1, с. 212–216] і розуміється, як встановлений період для вчинення повноважною особою односторонніх дій фактичного порядку, спрямованих на набуття, збереження чи зміну іншого суб'єктивного матеріального права. Керуючись даною дефініцією, можемо сказати, що до обмежених присічними строками належать, наприклад, право спадкоємця на прийняття спадщини від дня її відкриття, право відшукувати загублену річ, бездоглядну домашню тварину тощо [2, с. 94]. Іноді навіть у тих випадках, коли реалізація матеріального права відбувається шляхом звернення до суду, теж треба казати про строки здійснення не охоронного, а регулятивного повноваження. Так, після публікації в ЗМІ про порушення провадження про банкрутство кредитор має звернутися з вимогою до господарського суду протягом одного місяця. В цих випадках мова йде не про позовну давність, а про строкове матеріальне право, а період його реалізації має присічний характер.

Невиправданому ототожненню давнісних та інших матеріально-правових строків часто сприяє невдала термінологія. Досить поширеною в нормативних актах та публіцистиці є практика кваліфікації певних строків як давнісних, тоді як за своєю сутністю вони такими не є. Наприклад, В.О. Рясенцев шестимісячний строк, протягом якого за наймачем житлового приміщення у разі тимчасового вибуття зберігається право на користування ним, відносить до позовної давності [6, с. 28], що не відповідає фактичному стану речей. Це призводить до численних помилок на практиці при здійсненні та захисті суб'єктивних цивільних прав. Також дається ознака строкатість цивільного законодавства щодо непоширення на окремі давнісні строки положень про їх переривання, зупинення, відновлення тощо, що робило їх зовні досить схожими на інші строки існування суб'єктивного права, до яких зазначені правила теж не застосовувалися.

З іншого боку, не можна не помітити, що у давнісних та преклюзивних строках існує багато спільних характеристик. Тож штучне протиставлення присічних строків позовній давності, що є поширеним явищем у цивілістиці, не може визнаватися виваженим. Справа в тому, що позовна давність, за великим рахунком, теж може кваліфікуватися як присічний строк: саме протягом часу існування домагання особа може вчинити потрібну дію – пред'явити позов. Позовна давність, як і присічний строк, визначає час для реалізації певного матеріально-правового повноваження, а вплив даних строків призводить до погашення суб'єктивного матеріального права. Причому закінчення вказаних строків тягне припинення права в сукупності з фактом його нездійснення протягом їх тривалості, що відмежовує ці строки, скажімо, від строків існування суб'єктивного права (їх вплив погашає право незалежно від того, було воно реалізоване за час існування, чи ні).

Важливою об'єднуючою ознакою позовної давності та преклюзивного строку є також те, що реалізація матеріальних повноважень особи, обмежених їх тривалістю, може відбутися виключно в результаті разового здійснення. Таке здійснення припиняє саме суб'єктивне право та призводить до закінчення перебігу відповідного строку. Наприклад, здійснення власником земельної ділянки, переданої землекористувачеві для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), переважного повноваження на придбання права користування нею (ст. 411 ЦКУ) разом із тим погашає дане право, оскільки разовою його реалізацією закладені в праві повноваження вичерпуються. Те ж можемо сказати і про наслідки здійснення матеріального права на позов: дана дія вчиняється протягом позовної давності лише один раз, її вчинення припиняє перебіг давнісного строку та породжує інше – публічне правовідношення. Пред'явлення позовної заяви належним чином виключає повторну можливість реалізації такого самого повноваження¹. Логічно припустити, що в разі реалізації суб'єктивного права і строки для здійснення відповідних повноважень достроково припиняють свій перебіг, оскільки немає вже самого юридичного явища (суб'єктивного права), регулювати час існування якого вони були покликані.

Як бачимо, і охоронне право на судовий захист, і регулятивне право, обмежене присічним строком, припиняються як у випадку їх нездійснення протягом часу існування, так і в результаті реалізації їх у цей період, оскільки одноразовим здійсненням даних повноважень вичерпуються

юридичні можливості, що входять до складу суб'єктивного права. Відтак поділ строків на присічні та давнісні значною мірою є штучним. Тому й ті вчені, які в літературі обстоюють концепцію щодо оцінки позовної давності виключно як часу існування охоронно-правової судової вимоги, не можуть не бачити, що в даному сенсі давність фактично є схожою на присічний строк, позаяк у разі нереалізації протягом його перебігу суб'єктивного матеріального права на захист останнє припиняється. І хоча В.В. Луць вказує, що позовна давність не носить присічного характеру для існування суб'єктивного права [7, с. 57], слід зазначити, що автор веде мову про право охоронюване. Якщо ж говорити про охоронне матеріальне право, персоніфіковане у позовному домаганні, то час його існування якраз і охоплюється позовною давністю. Отже, як бачимо, з огляду на характер впливу на обмежене строком матеріальне право в разі здійснення чи нездійснення необхідної поведінки протягом його перебігу давнісні та присічні строки досить подібні.

Втім, у цивілістиці прийнято застосовувати термін «присічний строк» тільки до періодів, що опосередковують здійснення регулятивних повноважень, відтак продовжимо порівняння давнісних та преклюзивних строків, розуміючи при цьому, що останні представляють собою тривалість реалізації регулятивного суб'єктивного права. Попри те, що означені періоди мають схожі темпоральні присічні ознаки, все ж існує певна відмінність між регулятивними та охоронними (позовною давністю) строками, а їх порівняльне дослідження допомагає виявити реальну юридичну природу даних темпоральних явищ.

У нашій цивілістиці поширеною є точка зору, згідно з якою юридична відмінність вказаних строків полягає у різних правових наслідках їхнього закінчення [8, с. 23–27; 9, с. 109]. Проте аналіз результатів, що настають у разі їх спливу, не завжди дає чітку відповідь про відмінні характеристики цих періодів. Зокрема не можна погодитися з твердженням, що різниця між давнісними та присічними строками полягає в тому, що пропуск позовної давності означає припинення порушеного суб'єктивного права, тоді як присічний строк погашає не порушене суб'єктивне право [10, с. 45]. Така теза неприйнятна хоча б тому, що порушене цивільне право не припиняється зі спливом давнісного строку, це підтверджується законодавчим закріпленням можливості виконання обов'язку, що входить до складу зобов'язання, після закінчення позовної давності (ч. 1 ст. 267 ЦКУ). Погашається лише можливість отримання судового захисту права, тобто припиняється дія позовного домагання уповноваженого, яке входить до змісту охоронно-правового зобов'язання. Не сприяє проясненню питання і теза, вказана свого часу І.Б. Новицьким: «Сплив обох строків має різні формально-юридичні наслідки – при збігові присічного строку припиняється не лише право на позов, а й припиняється саме матеріальне право» [5, с. 139–142]. Такий підхід ми прийняти не можемо, позаяк в результаті спливу присічного строку позовне домагання не припиняється, воно взагалі не виникає.

На наявність певних відмінностей між давністю та строками прояву (здійснення) права, які німецькими вченими називалися *praktischer Fristen*, вказував ще І.Є. Енгельман [11, с. 12–13]. Тривалий час такий поділ обґрунтовувався як різним соціальним призначенням вказаних строків, так і їх різним правовим регулюванням. Зокрема, про це зазначає у своїй праці «Пресекабельные сроки в советском гражданском праве» М.А. Гурвич. Серед сучасних учених увагу даним питанням приділяли К.Ю. Лебедева, Л.Г. Вострикова, О.В. Шовкова та інші дослідники. Разом із тим значна кількість аргументації, задіяної у даних працях як критерії відмежування, має бути оцінена критично. Так, не є прийнятним твердження, що позовна

¹ Слід критично оцінити висловлені в науковій літературі думки щодо того, що суб'єктивне матеріальне право особи на судовий захист, яке є предметом позовної давності, має здатність до неодноразової реалізації. Навряд чи можна погодитися з твердженням, що право на захист конкретного порушеного суб'єктивного регулятивного цивільного права може бути реалізоване декілька разів із застосуванням різних способів захисту.

давність історично була запроваджена для забезпечення визначеності цивільних відносин, збереження доказів тощо, тоді як присічні регулятивні строки такого навантаження не несуть. Насправді, і той, і інший покликані усунути невизначеність у цивільних відносинах. Якщо позовна давність забезпечує боржника від невизначеності щодо пред'явлення до нього позовних вимог, то преклюзивний строк на прийняття спадщини виконує таку ж функцію стосовно визначеності, скажімо, у питанні прийняття спадку. Що ж стосується збереження доказів, то такі функції не притаманні присічним строкам якраз не в силу їхнього призначення, а у зв'язку з внутрішньою сутністю опосередкованого правовідношення. Адже воно має регулятивний характер і аж ніяк не може реалізовуватися за допомогою державного юрисдикційного органу.

Не є переконливою й інша класична теза, згідно з якою присічний та давнісний строки виявляють не однаковий вплив на існування матеріального права. Мовляв, закінчення перебігу обох строків погашає суб'єктивне право: сплив позовної давності припиняє дію права на захист, а сплив преклюзивного строку теж припиняє суб'єктивне право, хоча і не опосередковано (в результаті втрати ним своєї охоронної властивості), а безпосередньо [12, с. 24]. М.А. Гурвич вказував, що хоча давнісний та присічний строки у разі їх спливу і призводять до знищення суб'єктивного права, механізм їх дії на саме право не однаковий. Давність наносить удар по матеріальному праву ззовні, тоді як преклюзивний строк впливає на нього зсередини. При цьому строк знищує не тільки саме суб'єктивне право, а й здатність його до захисту, яка входить до складу права. Тому присічний строк, погашаючи право, разом із тим виключає можливість застосування примусу для його здійснення [12, с. 22–25]. З даною позицією погодитися не можна.

Подібний висновок мав право на існування, якщо виходити з теорії, що право на позов є необхідною складовою частиною самого суб'єктивного матеріального права або певним станом даного права, в який воно переходить у результаті порушення. Сьогодні більш прийнятною є концепція, згідно з якою позовна давність регулює тривалість та можливість реалізації окремого матеріального права охоронного змісту – домагання, і вона не впливає на існування охоронного права (ч. 1 ст. 267 ЦКУ), а лише регулює тривалість одного з повноважень – щодо задіяння державного примусу. Крім того, слід враховувати, що не лише сплив преклюзивного строку погашає право, воно припиняється достроково у разі здійснення протягом встановленого періоду.

Не можна погодитися із твердженням, що закінчення присічного строку одночасно погашає притаманну захисну властивість права. Погасити можна лише те право, що вже виникло, тобто існуюче повноваження. Якщо ж протягом присічного строку матеріальне право, здійснення якого полягає у вчиненні певних активних дій, не було реалізоване, немає підстав говорити про його порушення. Після закінчення періоду дії правовстановлюючого повноваження особи, яке не було реалізоване самим носієм, право на захист не припиняється, воно просто не виникає. Це суттєва відмінність, яку маємо враховувати. Отже, неправильним буде стверджувати, що зі спливу строку дії суб'єктивного права припиняється і право на його судовий захист. Охоронне правовідношення не може припинитися, позаяк воно взагалі не виникало.

Переважно не є критеріями зазначеного розмежування також і більшість правових механізмів, притаманних одному з коментованих строків, які не мають універсального характеру. Так, переривання позовної давності, як загальне правило даного інституту, дійсно не характерне для присічних строків. Але це стосується

лише строків, визначених імперативно. Сказане також відноситься до специфічних механізмів зупинення та відновлення позовної давності. Проте останнім часом цивільне законодавство певною мірою відходить від вказаних принципів. Ще в Цивільному кодексі 1963 року вказувалося на можливість подовження або відновлення присічного строку для прийняття спадщини (ст. 550 ЦК УРСР), причому таке відновлення відбувалося в несудовому порядку за згодою всіх інших спадкоємців. Подібне правило відтворене і в новому Цивільному кодексі України (ст. 1272 ЦК), а ч. 4 ст. 676 ЦКУ встановила можливість переривання гарантійного строку. Тобто, в одній нормі законодавець надає певному строку ознаки присічного, зі спливом якого витрачається право на прийняття спадщини, в іншій – запроваджує механізм регулювання цього періоду, притаманний давнісним строкам. Фактично мова йде про реалізацію суб'єктивного регулятивного права після закінчення присічного періоду.

Таким чином, новітнє цивільне законодавство запроваджує донедавна специфічний інструментарій обчислення давнісного строку в окремих випадках для регулювання перебігу інших строків. У законодавстві та договорах все частіше зустрічаються правила поведінки сторін, згідно з якими певні обставини впливають на час реалізації суб'єктивного права, і конкретний період не зараховується до складу регулятивного присічного строку. Це можемо, наприклад, сказати про можливість зупинення преклюзивного строку (в ч. 2 ст. 676 ЦКУ йдеться про зупинення перебігу гарантійного строку на час, протягом якого покупець не міг використовувати товар у зв'язку з певними обставинами). Щоправда, для позовної давності – це загальне правило, а для даного строку – спеціальне, та й окремі пропозиції науковців щодо доцільності поширення загального механізму дії положень давнісного інституту про обчислення перебігу строку реалізації права на всі строки, що обмежують будь-які цивільні права та обов'язки у часі, а у разі потреби його незастосування зробити пряме законодавче виключення [12, с. 78], поки що не отримали нормативного застосування. Але, хоча подібні механізми не мають загального характеру і застосовуються в результаті прямого припису закону, їх існування свідчить про радше зближення давнісних строків із присічними, ніж про їх відмежування.

Втім, з нашої точки зору, запровадження правових механізмів, притаманних одному виду правовідносин, для регулювання інших – якісно відмінних взаємин, не свідчить про виваженість підходів законодавця. В свою чергу це тягне змішування правового змісту різних явищ, підміни понять та сприяє зростанню судового суб'єктивізму. Наразі розвиток майнових відносин у суспільстві, якому і повинен адекватно відповідати законодавчий механізм їх регулювання, досяг такого рівня, котрий потребує перегляду канонів відмежування різних цивільно-правових строків. Безумовно, різні строки в цивільному праві мають досить схожу правову природу. Як правильно вказував В.П. Грибанов, віднесення строків до того чи іншого виду обумовлюється сукупністю характерних його ознак, зокрема, призначенням строку та сутнісною характеристикою здійснюваного в цей строк суб'єктивного права [13, с. 254]. Сьогодні способи обчислення присічних та давнісних строків, як правило, не можуть розглядатися в якості таких ознак. Відтак лише на тій підставі, що строк може перериватися тощо, його не слід кваліфікувати як присічний і навпаки.

І все ж між вказаними цивільними строками є відмінності, котрі якраз і не дозволяють їх ототожнити. Мусимо зазначити, що присічні та давнісні строки мають істотні відмінності за своїм юридичним змістом. Не

можна не погодитися з пропозицією окремих учених щодо необхідності виявлення відмінностей між вказаними строками, виходячи з аналізу сутності правовідносин, їх характеру та юридичної природи [3, с. 262]. На нашу думку, головним критерієм відмінностей між суспільними відносинами, що регулюються правовим інструментарієм позовної давності, і тими, що підпадають під сферу дії норм, котрі встановлюють преклюзивні строки, є те, що предметом дії кожного з них є різне за своєю юридичною природою суб'єктивне матеріальне право: класичний присічний строк обмежує період реалізації регулятивного права, в той час, як зі збігом позовної давності погашається охоронне право (позвне домагання). Іншими словами, вирішальним критерієм має бути призначення того чи іншого права, спрямоване на нормальний розвиток відношення у його непорушеному стані чи на захист порушеного цивільного права. Саме вказана характеристика дослідниками цього питання була упущена. Це і не дивно, адже більшість із них вважали матеріальне право на позов певним станом самого суб'єктивного права. При цьому, на думку даних дослідників, реалізація захисної функції полягала у примусовому здійсненні самого порушеного права [12, с. 11]. Відтак завузьке розуміння позовного домагання правоволодільця зрештою призвело до поєднання регулятивної та охоронної функцій суб'єктивного права в межах єдиного правовідношення, що ускладнило диференціацію та виокремлення строків, які визначають час існування вказаних повноважень.

З огляду на викладене вище наочно пересвідчуємося, що окремі функціональні відмінності щодо характеру впливу різних строків на певні відносини не дозволяють навіть за спеціальним законом застосовувати правила одного правового інституту для регулювання відносин, пов'язаних з іншими строками. Таке застосування протирічило б їхній правовій природі. Зокрема визнання боргу аж ніяк не може вважатися обставиною, що якось чиним впливає на перебіг присічного строку. Дана властивість належить виключно позовній давності, вона тісно пов'язана з сутністю права, що реалізується, а саме з його охоронно-правовим характером та процесуальною формою здійснення. Визнання боргу та пред'явлення позову, як фактори, що впливають на перебіг строку, можуть мати місце лише після порушення суб'єктивного матеріального права. Протягом тривалості регулятивного правовідношення такі дії не реальні, відтак відсутні навіть сама можливість порівняння. Ситуацію з перериванням позовної давності слід вважали спеціальним механізмом регулювання, враховуючи особливий (охоронно-правовий) характер відповідних відносин.

Висновки. Головною характеристикою, що відрізняє строки давності та присічні строки є те, що перші регулюють правові можливості особи реалізувати охоронне судово повноваження (домагання) в межах охоронно-правового відношення, тоді як останні визначають час вчинення належних дій щодо реалізації регулятивного повноваження. Протягом присічного строку відбувається вчинення односторонньої дії носієм відповідного повноваження, у результаті чого набувається, зберігається чи змінюється певне суб'єктивне право. Як здійснення повноваження протягом присічного періоду, так і його не здійснення (сплив строку) припиняє саме повноваження.

Натомість предметом юридичного інституту позовної давності є виключно правовідносини, пов'язані з можливістю захисту порушеного права. Ця можливість

реалізується через охоронне зобов'язання, змістом якого є право кредитора на примусове здійснення домагання, а обов'язком боржника є підпорядкування вказаному примусу. Здійснюється такий примус спеціально вповноваженим юрисдикційним органом держави – судом. Вимога управненої особи до зобов'язаної, яка забезпечена засобами судового примусу, і є змістом відповідного охоронного зобов'язання. Саме така вимога, що має позовний характер, підлягає впливу позовної давності (задавнюється).

Відмежування присічних строків від строків давності повинно бути зроблене за ознакою їх впливу на суб'єктивне право, але на новітній методологічній основі. Іншими словами, суттєвим для поставленого завдання є дослідження того, які повноваження припиняються зі збігом того чи іншого строку. Якщо присічний строк припиняє існування самого суб'єктивного права, то строк давності лише є перешкодою до його здійснення, зокрема у примусовому порядку. Після закінчення позовної давності припиняється можливість судового захисту за зверненням управленої особи. Саме ж охоронне суб'єктивне право цим не погашається. Спрямованість на припинення суб'єктивного права впливає як із сутності присічного строку, так і слідує із змісту правової норми, що його встановлює.

Список використаної літератури:

1. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві. [Текст] / Монографія. – Харків: 2014, Право. – 645 с.
2. Луць В.В. Строки в цивільних правовідносинах: конспекти лекцій зі спекурсу / В.В. Луць – Львів: вид-во ЛДУ, 1992. – 108 с.
3. Советское гражданское право / Учебник. – Т. 1 / Братусь С.Н., Генкин Д.М., Лунц Л.А., Новицкий И.Б. / Под ред.: Д.М. Генкин – М.: Госюриздат, 1950. – 495 с.
4. Абрамов С.Н. Исковая давность / Второе перераб. издание. Из-во Мин. юстиции СССР. – М.: Из-во Министерства юстиции, 1946. – 24 с.
5. Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность / Новицкий И.Б. – М.: Госюриздат, 1954. – 247 с.
6. Рясенцев В.А. Применение судами сроков исковой давности / В.А. Рясенцев // Социалистическая законность. – 1950. – № 4. – С. 23–30.
7. Луць В.В. Строки захисту цивільних прав // Конспекти лекцій зі спекурсу / В.В. Луць – Львів: ЛДУ, 1993. – 60 с.
8. Ринг М.П. К вопросу об отграничении сроков исковой давности от некоторых других сроков гражданского права / М.П. Ринг // Ученые записки Ростовского государственного университета. – Х.: изд-во Харьковского государственного университета, 1955. – Т. 37. – Вып. 1. – С. 25–36.
9. Лебедева К.Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков: дис. ... канд. юрид. наук / К.Ю. Лебедева – Томск. – 2003. – 243 с.
10. Фролов Ю.А. Некоторые проблемы применения сроков исковой давности, их отличия от иных сроков в гражданском праве / Ю.А. Фролов, Фролова Г. // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 10. – С. 45–48.
11. Калачов Н.В. Разбор сочинения проф. Дерптского университета Энгельмана «О давности по русскому гражданскому праву» // Юридический вестник (изд. Московского юридического общества: 1867–1868). – Кн. 1. – Июль. – М., 1867. – С. 11–18.
12. Гурвич М.А. Пресекательные сроки в советском гражданском праве. – М. – ВЮЗИ, 1961. – 80 с.
13. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов – М.: Статут, 2000. – 411 с.